

Státní okresní archiv Cheb

Cech koželuhů Aš

1723–1860 (1867)

Inventář

EL NAD č.: 1533

AP č.: 1564

PhDr. Jana Kolouchová

Cheb 2015

Obsah

Úvod:

I. Vývoj původce archiválií	3
II. Vývoj a dějiny archivního fondu	6
III. Archivní charakteristika archivního fondu	6
IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu	7
V. Záznam o uspořádání archivního fondu a sestavení pomůcky	8
Seznam použitých pramenů a literatury	9

Přílohy:

Příloha č. 1: Seznam použitých zkratk	10
Inventární seznam	11

I. Vývoj původce archiválií

S rozvojem řemeslné výroby ve městech jsou spjaty i počátky bratrstev a cechů.¹ Nejenže měly působnost z hlediska spolčování, ale také sehrály svou úlohu v otázce sociální a náboženské. Charakter bratrských sdružení se postupně rozšířil o vlastní hospodářské zájmy jednotlivých řemesel a od 14. století vznikaly první cechovní organizace, jejichž vrchol nastal v 15. a 16. století.² Ke slučování se městských řemeslníků v rámci jednoho nebo více výrobních oborů docházelo pod heslem „Amor et paritas.“³

Cechovní organizace měly svoji pevně stanovenou hierarchii. V jejich čelech stáli cechmistři spolu se staršími spolumistry, kteří byli voleni na cechovních shromážděních. Jejich volba musela být potvrzena městskou radou nebo vrchností. Cechmistr měl výkonnou a soudní moc a v první řadě dbal na dodržování statutárních stanov.⁴ Statuta neboli artikule určovala pravidla fungování cechu, obsahovala normy pro provoz a zachování kvality výrobků, pro přijímání členů, vzdělávání řemeslnických učňů a reflektovala i zásady dobrých mravů. Obvykle byla uložena v pokladnici spolu s privilegii, pečetidly a ostatními písemnostmi, ale také s cechovním majetkem.⁵

Cechy dohlížely na kvalitu i kvantitu výrobků, nákup surovin, kontrolovaly dodržení pracovních postupů a určovaly cenu zboží, vyšší mzdy tovaryšů, jejich pracovní dobu i nárok na volno. Zajišťovaly výchovu a vzdělání učedníků i tovaryšů, určovaly jejich počet, zakazovaly nekalou soutěž a kontrolovaly přijímání nových mistrů. Starobylé zvyklosti a vnitřní uspořádání přísně dodržovaly.⁶

Důležitou osobou pro zřízení a chod cechu byl tzv. „obman.“⁷ Zatímco například v Chebu a jiných městech docházelo ke komunikaci mezi cechy a městskou radou, situace v ašské oblasti byla poněkud jiná. Odlišnost byla dána držbou panství. Cechy zde byly podřízeny přímo vrchnosti v podobě významného rodu Zedtwitzů. Jejich držba územně

¹ Bratrstvo je chápáno ve smyslu dobrovolné organizace řemeslníků, zakládané původně z náboženských důvodů, cechem se rozumí řemeslnická korporace, jejíž členové museli být všichni příslušníky řemesla. Blíže SCHULZ, Knut. *Handwerk, Zünfte und Gewerbe. Mittelalter und Renaissance*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2010, s. 57.

² SIEGL, Karl. *Alt-Egerer Zunftleben*. Eger : J. Kobrtsch & Gschihay, 1916, s. 5.

³ Tj. Lásky a rovnosti.

⁴ PÁTROVÁ, Karin. *Řemeslnické cechy v Brandýse nad Labem : polovina 16. – polovina 19. století*. Stará Boleslav : Oblastní muzeum Praha – východ v Brandýse nad Labem, 2010, s. 5.

⁵ SCHULZ, K. *Handwerk*. s. 57–60.

⁶ Srov. SIEGL, K. *Alt-Egerer Zunftleben*. s. 13–15.

⁷ „Obman“ je doložen i na území Chebska, kde v době jagellonské byl z řad tzv. vnitřní rady volen radní, který reguloval veškerou produkci v rámci svěřeného oboru. Pobíral část příjmů cechovního mistra formou pravidelného platu. Podléhali mu tzv. „přísežní mistři“ (Geschworene Meister), jejichž počet kolísal od dvou do čtyř a byli pravidelně každý rok obměňováni. Blíže HALLA, Karel a kol. *Umění gotiky na Chebsku*. Cheb : Galerie výtvarného umění v Chebu, 2009, s. 113.

spadala do hranic ašského výběžku, který současně tvořil i geografický rámec působnosti cechovní soustavy. Centrem řemeslné výroby byla sice Aš, ale ta pod sebou sdružovala i další místa, jako jsou např. Hranice, Podhradí, Krásná, atd.⁸

Kdy přesně započal ašský cech koželuhů svou činnost, nebylo možné určit. Nejstarší záznamy o tomto cechu pocházejí z roku 1653, kdy koželuzi koexistovali společně s bednáři, zámečníky, truhláři, puškaři provazníky, sedláři, řemenáři a sklenáři.⁹

Samostatný cech se největšího věhlasu a rozmachu dočkal až v 18. století, kdy členové cechu patřili k úctyhodným a zámožným měšťanům. V roce 1782 čítal ašský cech 26 mistrů. Jmenovitě se jednalo např. o Andream Geyera, Wolganga Müllera, Andream a Nicolu Müllera, Johanna Georga Müllera, Johanna Simona Panzera, Johanna Erharda Wagnera, Johanna Christiana Gräfa a Kaspara Panzera. Provozovatelkou koželužské dílny byla patrně i vdova Anna Katharina Müllerová.¹⁰

Řemeslné obory zabývající se zpracováním kůže se postupně začaly dělit na koželuhy, jircháře, zámišníky a barvíře kůží. Mezi kožedělná řemesla patřili ale i kožešníci, kteří vyráběli kožešiny a z nich šili oděvy a další výrobky. Koželuzi (nebo také koželouzi) představují jedno z nejstarších řemesel. Nejpodstatnějším vynálezem tohoto odvětví byl objev metod zásaditého odstraňování chlupů, k němuž došlo ve 13. století. Původně se zřejmě používal popel, který obsahoval uhličitán draselný, ale brzy se rozšířilo používání vápna. Právě v této době začaly vznikat i první koželužské cechy.

Řemeslníci měli na starosti základní zpracování kůží a výrobu usní, které se staly základní surovinou pro další využití. Výrobky ze zpracovaných usní byly produktem ševců, uzdařů, řemenářů, sedlářů, rukavičkářů, barvířů a dalších úzce specializovaných oborů. V ašské oblasti lze předpokládat, že koželuh zvládal i technologické postupy příbuzných výrobních oborů. Nebylo žádnou výjimkou, že si při vyhotovení mistrovského kusu sami barvili kůže.

Koželuzi upravovali kůže tříslem, což představuje jeden z nejstarších způsobů vyčiňování usní. Třísloviny, které plní funkci činiva, lze nalézt v přírodě v podobě kůry stromů, dřeva, listů a kořenů některých rostlin. Kůže vydělávali do ruda, čímž získali německé označení „Rotgerber.“ Jejich dílny bývaly často u v bezprostřední blízkosti řeky,

⁸ ALBERTI, Karl. *Beiträge zur Geschichte der Stadt Asch und des Ascher Bezirkes* IV. Asch : Selbstverlag, 1940, s. 677.

⁹ SOKA Cheb, *Cech provazníků, sedlářů, řemenářů a sklenářů Aš*, EL NAD 1544.

¹⁰ TAMTÉŽ, s. 696.

až za městem či osadou.¹¹ Důvodem odsunutí za hranice obydlí bylo obtěžování okolí zápachem a nečistotami, díky kterému bylo koželuhům přezdíváno „smrad'aři.“

Stejně jako u ostatních řemesel bránilo dalšímu vývoji cechu koželuhů jeho konzervativní uspořádání. Již od 17. století docházelo k postupnému úpadku celé cechovní soustavy a ve století 18. začala do cechovního zřízení zasahovat státní moc. Od roku 1708 měla být všechna cechovní statuta potvrzována panovníkem, což se ale příliš nedodržovalo. K tvrdším postupům bylo přistoupeno za vlády Karla VI., kdy byl 16. listopadu 1731 vydán Generální cechovní patent pro české země, kterým mj. byli pověřeni dozorem nad cechy cechovní inspektoři. Dne 5. ledna 1739 byly vydány Generální cechovní artikule pro cechovní pořádky dědičných zemí českých, které sjednotily cechovní předpisy především v oblasti vzdělávání řemeslnického dorostu, jejich mzdové podmínky a získání mistrovského práva.¹²

V 60. a 80. letech 18. století v důsledku rozvoje a zavádění manufakturní výroby došlo postupně k rušení některých cechů a nové se již nezřizovaly. V roce 1765 byl vydán dekret, který opravňoval tovaryše vykonávat živnosti i bez cechovní příslušnosti, a v roce 1776 došlo k vyhlášení „svobody obchodu a výroby.“ Tím vznikla kategorie svobodných živností, která nevyžadovala cechovní organizaci.¹³

Rozsudek zániku výše nastíněné cechovní soustavy učinil František Josef I. svým císařským patentem č. 227, jímž dne 20. prosince 1859 vydal Živnostenský řád platný od 1. května 1860. Tento patent sjednotil a uzákonil provozování řemesel i obchodu. Všechny dosud platné předpisy o nabývání živnostenských, továrních a obchodních oprávnění, dále i všechny starší a s tímto živnostenským řádem neslučitelné předpisy byly prohlášeny za zrušené. Cechy byly zrušeny a namísto nich nastoupila živnostenská společenstva, která navázala na jejich činnost a tradice.¹⁴

I přestože měl ašský cech koželuhů ukončit své působení, pokračoval setrvale ve své činnosti. Poslední dochované písemné záznamy pocházejí z roku 1867. Jedná se o zápis v registru mistra cechu Johanna Simona Panzera. Kdy přesně však ukončil cech svou činnost, nebylo možné z dochovaných pramenů určit. Zaniklý cech byl nahrazen společenstvem koželuhů, které od roku 1886 koexistovalo společně s kožešníky, sedláři, tapetáři, kloboučníky, holiči a kadeřníky, provazníky, kartáčníky, rukavičkáři a punčocháři.¹⁵

¹¹ WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách 1526–1620*. Praha : Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909, s. 582.

¹² Více PÁTROVÁ, K. *Řemeslnické cechy*, s. 10.

¹³ TAMTÉŽ, s. 11.

¹⁴ TAMTÉŽ.

¹⁵ SOKA Cheb, *Společenstvo řemeslníků Aš*, EL NAD 249.

II. Vývoj a dějiny archivního fondu

Dle záznamů v přírůstkové knize byly dne 29. června 1960 předány do archivu dokumenty MNV Aš. Jednalo se o 241 balíčků z let 1945–1955 bez bližšího označení obsahu spisů a byly zaevidovány pod č. př. 114. O nakládání s dokumenty u původce či jejich uložení před převzetím do archivu se nedochovaly žádné písemné informace.

Čtyři úřední knihy vzniklé z činnosti cechu koželuhů v Aši mají zachovalou předchozí signaturu. Ta však nevznikla u původce fondu, nýbrž v pozdější době. V prvním případě se jedná o 1105, 243, ve druhém 338 H, ve třetím 1107, 245 a ve čtvrtém 346 H, 166. Ztráty, zničení nebo poškození dokumentů před převzetím do archivu nejsou doložené, nicméně jsou zřejmé.

III. Archivní charakteristika archivního fondu

Archivní fond Cech koželuhů Aš je torzovitého charakteru a obsahuje archiválie z let 1723–1860 (1867).

Po převzetí dokumentů MNV Aš do archivu došlo k vytřídění cizích původců, a tak byl vyřazen i archivní fond Cechy Aš (EL NAD 243). Při zpracování archivního fondu Cechy Aš roku 2011 bylo rozhodnuto o novém přerozdělení podle původců na jednotlivé cechy či sdružení cechů. Písemnosti vzniklé z činnosti cechu koželuhů byly převedeny do nově vzniklého fondu Cech koželuhů Aš (EL NAD 1533), Úřední záznam č. 123/2011 ze dne 21. listopadu 2011, č. j. SOAP/020-0679/2011. Jednalo se o pět úředních knih (0,14 bm) a jeden balík (0,01 bm).

K archivnímu fondu cechu koželuhů nebyl v minulosti vytvořen inventární soupis. Údaje bylo však možné zjistit z inventáře fondu Cechy Aš (EL NAD 243) pořízeného již roku 1964 Fr. Veselým, L. Hudlickou a J. Slavíkem. Jmenovaný soupis byl ale plný mýlek a nepřesností. Zápisy v knize tovaryšů a učňů (inv. č. 5) se lišily o rok, místo 1866 měla končit rokem 1867 a účetní záznamy (inv. č. 8) neměly začínat rokem 1779, nýbrž 1780. Chybná datace, ale i označení nesl Registr Johanna Simona Pantzera (inv. č. 2), který byl v původním inventárním soupisu označen jako Kniha zápisů cechu koželuhů – tovaryšů a učňů. Datace byla určena pouze na rok 1774, i když zápisy jsou dovedeny až do roku 1867. Rejstřík příjmů a výdajů cechu (inv. č. 1) nebyl vůbec zařazen ke koželužskému cechu. Byl pojmenován obecně jako Cechovní kniha. Spisový materiál byl původně nazván

korespondencí. Z výše uvedených důvodů bylo tedy roku 2011 přistoupeno k novému zpracování.

V archivním fondu Cech koželuhů Aš byly archiválie rozdělené na úřední knihy a spisy. Jednotlivé věcné skupiny byly uspořádány chronologicky, pouze osobní doklady členů cechu (inv. č. 6) jsou řazeny abecedně. Úředních knih se dochovalo pět. Nejstarší je datována rokem 1723 a reflektuje příjmy a výdaje. Všeobecně lze konstatovat, že největší část dochovaných záznamů odráží účetní záležitosti cechu. Jedna úřední kniha se však zaměřuje na osoby spojené s cechovní výrobou (inv. č. 5). Největší díl zastávají zápisy o přijímaných učních a tovaryších.

Povaha spisového materiálu je obdobná. Nejstarší záznam z roku 1783 odkazuje na vykonání tovaryšského učení Johanna Roterera a celkově největší soubor zastávají tyto osobní doklady členů cechu (inv. č. 6). Zachována zůstala také korespondence s vrchností a úřady (inv. č. 7) a účetní záznamy (inv. č. 8).

Při zpracování nebyly vyřazeny žádné jednotliviny nearchivní povahy ani archiválie z důvodu přehodnocení významu. Rozsah archivního fondu po zpracování činí 0,15 bm a tvoří jej osm inventárních čísel.

Archiválie ašského cechu koželuhů byly mimo výše uvedený archivní fond Cech provazníků, sedlářů, řemenářů a sklenářů Aš (EL NAD 1544) nalezeny také v archivním fondu Archiv města Cheb (EL NAD 1) pod inv. č. 2761 v kartonu č. 468.

Po jazykové stránce je archivní fond zcela německý. Fyzický stav úředních knih není dobrý. Inv. č. 2 a 3 jsou nejen zašpiněné, potřhané, napadené insektem, ale také značně poškozené plísní. Z uvedených důvodů bylo u dvou jmenovaných úředních knih navrženo konzervování. Spisy jsou v dobrém stavu.

IV. Stručný rozbor obsahu archivního fondu

Inventarizovaný archivní fond poskytuje informace pouze o osobách působících v rámci cechu a o hospodářských poměrech.

Na základě zápisů o přijímaných členech cechu a jejich osobních dokladů (inv. č. 5 a 6), je možné interpretovat a dohledat dědickou praxi ve smyslu přesunu profese z otce na syna.

Dále je nutné zmínit účetní záznamy, které tvoří převážnou část inventarizovaného fondu (inv. č. 1–4 a 8). Na základě evidence příjmů a výdajů lze vypočítat hospodaření

a obecně řečeno i běžný chod a fungování cechu. Je zde zaznamenáno veškeré poskytování půjček včetně zaplacených úroků, výdaje na samotnou reprezentaci cechu a i další příjmy z vybraných členských poplatků.

Jelikož archivní fond vykazuje torzovitý charakter, k doplnění znalostí o řemeslech a jejich ceších je potřeba využít i archiválie uložené v dalších archivních fondech. Ve správě SOkA Cheb se nachází také fond Společenstvo řemeslníků Aš (EL NAD 249) a Cech provazníků, sedlářů, řemenářů a sklenářů Aš (EL NAD 1544). Pro získání komplexního pohledu na problematiku by bylo zapotřebí nahlédnout také do fondu Archiv města Aš (EL NAD 252) a v neposlední řadě do fondu Archiv města Cheb (EL NAD 1).

V. Záznam o uspořádání archivního fondu a sestavení archivní pomůcky

Ve Státním okresním archivu Cheb archivní fond Cech koželuhů Aš uspořádala a archivní pomůcku v září až prosinci 2011 sestavila Jana Kolouchová.

Cheb, 14. ledna 2015

PhDr. Jana Kolouchová

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny

- SOkA Cheb, *Archiv města Cheb*, EL NAD 1.
SOkA Cheb, *Archiv města Aš*, EL NAD 252.
SOkA Cheb, *Společenstvo řemeslníků Aš*, EL NAD 249.
SOkA Cheb, *Cech provazníků, sedlářů, řemenářů a sklenářů Aš*, EL NAD 1544.

Literatura

- ALBERTI, Karl. *Beiträge zur Geschichte der Stadt Asch und des Ascher Bezirkes IV*. Asch : Selbstverlag, 1940.
- HALLA, Karel a kol. *Umění gotiky na Chebsku*. Cheb : Galerie výtvarného umění v Chebu, 2009.
- PÁTROVÁ, Karin. *Řemeslnické cechy v Brandýse nad Labem : polovina 16. – poloviny 19. století*. Stará Boleslav : Oblastní muzeum Praha – východ v Brandýse nad Labem, 2010.
- SEDLÁK, Vladimír. O ceších a jejich archivech. *Archivní příručka: sborník přednášek o archivní praxi*, 1948, s. 197–223.
- SCHMIDT, Georg. *Zunftordnung der Leinenweber in Neumarkt (1662)*. *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, 1913, s. 383–392.
- SCHULZ, Knut. *Handwerk, Zünfte und Gewerbe. Mittelalter und Renaissance*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2010.
- SIEGL, Karl. *Alt-Egerer Zunfteleben*. Eger : J. Kobrtsch & Gschihay, 1916.
- WINTER, Zikmund. *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526–1620)*. Praha : Akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1909.

Příloha č. 1

Seznam použitých zkratk

AMCH	Archiv města Cheb
bm	běžný metr
č. j.	číslo jednací
č. př.	číslo přírůstkové
EL NAD	evidenční list Národního archivního dědictví
fas	fascikly
MNV	místní národní výbor
SOkA	Státní okresní archiv
ukn	úřední knihy

Inventární seznam

Inv. č.	Obsah	Časový rozsah	Evid. jedn. č.
I. KNIHY			
1	Rejstřík příjmů a výdajů cechu koželuhů (Handwerk Register über nahm und aus gab den 12. Oktober 1723) Něm., 17 x 21 cm, vazba z lepenky, hřbet a rohy kožené Předchozí sign.: 346 H, 166	1723–1784	ukn 1
2	Registr koželužského mistra Johanna Simona Pantzera (Register von Johann Simon Pantzer Anno 1774) – záznamy o finančních záležitostech Něm., 18 x 22 cm, vazba z papíru; zašpiněná, potrhaná, napadená insektem, značně poškozená plísní	1774–1860 (1867)	ukn 2
3	Kniha příjmů a výdajů cechu koželuhů Něm., 17 x 20,5 cm, vazba z lepenky, hřbet a rohy kožené s geometrickými ornamenty; zašpiněná, potrhaná, napadená insektem, značně poškozená plísní Předchozí sign.: 338 H	1779–1811	ukn 3
4	Kniha příjmů a výdajů cechu koželuhů (Rechnungs- Register e. e. Handwerks derer Roth- Gerber, in Asch 1785, 99) Něm., 16,5 x 20 cm, vazba z lepenky Předchozí sign.: 1107, 245	1807–1836	ukn 4
5	Kniha tovaryšů a učňů cechu koželuhů (Gesellen – und Lehriungenbuch 1817–1879) – zápisy o přijímání učňů 1817–1860 (1866) – zápisy o přijímání tovaryšů 1819–1859 Něm., 17 x 20 cm, vazba z lepenky, hřbet a rohy pergamenové, kožené řemínky Předchozí sign.: 1105, 243	1817–1860 (1866)	ukn 5

Inv. č.	Obsah	Časový rozsah	Evid. jedn. č.

II. SPISY

6	Osobní doklady členů cechu (řazeno abecedně)	1783–1844	fas 1
7	Korespondence cechu s vrchností a úřady	1793–1860	fas 1
8	Účetní záznamy	1800–1826	fas 1

Název archivní pomůcky: Cech koželuhů Aš

Značka archivního fondu: Cech koželuhů Aš

Časový rozsah: 1723–1860 (1867)

Počet evidenčních jednotek: 6 (5 úředních knih a 1 fascikl)

Počet inventárních jednotek: 8

Rozsah v bm: 0,15 (úřední knihy – 0,14 bm, fascikl – 0,01 bm)

Stav ke dni: 14. 1. 2015

Zpracovatel archivního fondu: PhDr. Jana Kolouchová

Zpracovatel archivní pomůcky: PhDr. Jana Kolouchová

Počet stran: 14

Počet exemplářů: 5

Schválil: Mgr. Karel Halla
dne 14. 1. 2015–čj. SOAP/020-0034 /2015